

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ БАТЬКАМИ ТА ДІТЬМИ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF RELATIONSHIPS BETWEEN PARENTS AND CHILDREN (ON THE MATERIALS OF UKRAINIAN PROVINCES IN THE RUSSIAN EMPIRE)

Шевченко Д.А.
кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу організаційно-правових форм взаємовідносин між батьками та дітьми (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії).

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що конфліктні ситуації між членами сім'ї вирішувалися загальними судами, а в 1775 році для розгляду скарг батьків на дітей був створений совісний суд, який вів слідство та розглядав цивільні справи в порядку процедури примирення. Надавати суду докази провини своїх дітей батьки зобов'язані не були: дослідження цього питання вважалося недоречним. У дітей запитували, що вони можуть сказати в своє виправдання. Але якщо в їх відповідях містилося щось, що могло бути кваліфіковано як наклепи на батьків, або вираз неповаги, це тільки посилювало провину дітей. Визначено, що дозволялося за завзяту непокору батьківській владі, розпусне життя і інші явні пороки, на вимогу батьків, без особливого судового розгляду піддавати дітей ув'язненню в гамівній будинок на час від трьох до шести місяців. Але цей захід став настільки суперечити існуючим в той час у суспільстві уявленням про ставлення до людини, що термін ув'язнення дітей по волі батьків законом був зменшений, а губернатори, до яких батьки все ще деколи зверталися з подібними вимогами, відмовлялися їх здійснювати.

Ключові слова: шлюб, сім'я, шлюбно-сімейні відносини, сімейні правовідносини, подружжя, майнові права подружжя, немайнові права подружжя, майнові відносини подружжя.

The scientific article is devoted to the study and comprehensive analysis of organizational and legal forms of relations between parents and children (on the materials of the Ukrainian provinces as part of the Russian Empire).

Taking into account the doctrinal study, it stated that conflicts between family members were resolved by general courts, and in 1775, a conscientious tribunal established to consider parents' complaints against their children, which conducted investigations and considered civil cases in conciliation. Parents were not obliged to provide evidence of their children's guilt to the court: the study of this issue considered inappropriate. The children asked what they could say in their defense. However, if their answers contained something that described as slander against parents, or an expression of disrespect, it only exacerbated the guilt of the children. It was determined that for stubborn disobedience to parental authority, debauched life and other obvious vices, at the request of parents, without special trial, to subject children to imprisonment in a home for a period of three to six months. But this measure became so contrary to the then prevailing notions of human treatment that the term of imprisonment of children at the will of the parents was reduced by law, and the governors, to whom parents still sometimes appealed with similar demands, refused to implement them.

Key words: marriage, family, marital and family relations, family legal relations, spouses, property rights of spouses, non-property rights of spouses, property relations of spouses.

Постановка проблеми. Актуальність проблем регулювання шлюбно-сімейних відносин і гострота питань, пов'язаних з ними, особливо помітні в нашій країні в умовах значних показників та депопуляції населення, а також, зростання кількості шлюбнорозлучних процесів, збільшення числа позашлюбних дітей та дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування. У сфері правового регулювання – це перш за все означає створення «якісного законодавства», яке було б направлене на дієве регулювання шлюбно-сімейні відносини, забезпечення реалізації прав і свобод за допомогою діючих юридичних гарантій, найважливіше місце серед яких відводиться державним гарантіям.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців, зокрема такими як. Д. Гусарев, О. Л. Копиленко, Кудін С. В., П. П. Музиченко, Н. М. Онищенко, В. І. Озель, В. В. Россіхін, А. Є. Шевченко тощо. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей організаційно-правових форм взаємовідносин між батьками та дітьми (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії) належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження та комплексний аналіз організаційно-правових форм взаємовідносин між батьками та дітьми на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. В досліджувані історико-правові рамки, відносини між батьками і дітьми досить еволюціонували внаслідок змін у суспільно-державному житті XVIII століття, які унеможлилювали існування сім'ї в колишньому замкнутому та ізольованому стані, але державна політика була незмінна в захисті інтересів виключно батьків, навіть на шкоду інтересам дітей. Батьки по суті вважалися володарями своїх дітей – такий висновок прямо витікав у Статуту благочиння 1782 року, що детально визначав права і обов'язки батьків і дітей [1, с. 101]. Діти зобов'язані виявляти до батьків щире повагу, бути покірними і любити їх, служити їм самим справою, словами і промовама відгукуватися про них з великою повагою, зносити батьківські виправлення та напучування терпляче і без нарікання, і так триватиме і після смерті батьків [2, с. 25].

Батьки були зобов'язані виховувати своїх дітей і утримувати їх до повноліття відповідно до своїх можливостей. Виховання полягало в підготовці дітей до корисної діяльності: синів віддавали на службу, а дочок – заміж. Форми і методи виховання батьки обирали самостійно, але в цілому батьківська влада в період проголошення на українських землях влади Російської імперії, була дещо пом'якшена.

Законодавство позбавляло батьків можливості вінчати своїх дітей або віддавати їх в монастир без добровільної згоди. Увійшло у звичай у деяких людей, що батьки ще малолітніх синів своїх, ще до того, як вони будуть розуміти

сутність власних вчинків, обіцяють віддати у ченці, а по досягненні синами відповідного віку, змушують прийняти постриг і піти в монахи, згадують їх обіцянку та не дозволяють одружуватися. Цей звичай є ганебним, тобто таким, що губить людську душу [3, с. 9]. Піклуючись про реалізацію своїх реформаторських проєктів, влада заперечувала проти звертання молоді до монастиря замість того, щоб робити кар'єру на терені державної служби, але швидше за все, така заборона виявилася нежиттєздатною, так як влада не вживала конкретних заходів, а лише засуджувала відповідну поведінку. В той же час, на нормативному рівні навіть було закріплено право батьків використовувати для покарання непокірних дітей домашні виправні заходи, перелік яких не конкретизувався [4, с. 4]. Стосовно рядової ситуації, що виникла у відносинах між батьками і дітьми, розповідав «Юридичний вісник»: після застосування батьком-міщанином домашніх покарань своїх синів один залишився горбатим, а другий збожеволів, видужав наполовину і тепер ... вештається вуличним шахраєм, а якщо у нього з батьком виникають непорозуміння, то останній відправляє свого сина жити в свинячий хлів [5, с. 677].

Правда, вже в XVIII столітті право батьків застосовувати фізичне покарання щодо своїх дочок і синів поступово стало обмежуватися заборонаю калічити і завдавати ран, а законодавчо була введена відповідальність батьків за доведення дітей до самогубства. В кінці XIX століття за умисне вбивство своїх дітей батьки каралися суворіше, ніж за вбивство сторонньої особи. Хоча за необережне вбивство дітей у процесі покарання батьки зазнавали менш тяжкої кари, ніж інші необережні вбивці.

Батьки як і раніше могли використовувати і публічно-правові заходи виховання своїх дітей, будучи впевненими, що при розгляді справи пріоритет буде відданий інтересам старшого покоління, відтак, прикладом може служити розгляд Синодом чолобитної селянина Івана зі скаргою на сина, який йому не корився і витрачав його пожитки. У чому проявилася непокірність батькові, матеріали справи не відображають. Швидше за все, в суть цього питання ніхто і не вдавався. Головне, що на допиті хлопець винним себе визнав. Він був покараний батогами, після чого з нього взяли підписку про обов'язкову слухняність батька під загрозою заслання на каторжні роботи [6, с. 46]. У 1728 році Синод розглядав аналогічну справу – скаргу дядя Івана Гаврилова на своїх дітей, які виявляли ознаки непокірності. А чолобитну князя Мещерського за вказівкою Катерини II розглядав Сенат. Князь просив відібрати у сина Прокопія маєток у подільському повіті через те, що він веде нестримане життя [7, с. 101]. Незважаючи на те що слідів розслідування суті нестриманого життя княжого сина в указі немає, Сенат беззастережно став на бік старшого покоління.

У 1775 році батьки отримали право відправляти дітей в гамівні будинки, які були створені для таких людей обох статей, які ведуть не стримане життя і ні до чого доброго не здатні [8, с. 67]. Виключне право визначення критеріїв і змісту «злого життя» належало батькам, бо саме вони були зацікавленою стороною. Передбачалося, що зведення саме н гамівний будинок захищає суспільство від багатьох зухвалостей, шкідливих добропорядності і тому потрібний для загального благочестя і спокою сімей.

Право батьків поміщати дітей у гамівний будинок було підтверджене й у нормах інших нормативних актів, зокрема дозволялося за зав'язу непокірності батьківській владі, розпусне життя і інші явні пороки, на вимогу батьків, без особливого судового розгляду піддавати дітей ув'язненню в гамівний будинок на час від трьох до шести місяців [9, с. 3]. Але цей захід став настільки суперечити існуючим в той час у суспільстві уявленням про ставлення до людини, що термін ув'язнення дітей по волі батьків законом був зменшений, а губернатори, до яких батьки все ще деколи зверталися з подібними вимогами, відмовлялися їх здійснювати.

Конфліктні ситуації між членами сім'ї вирішувались загальними судами, а в 1775 році для розгляду скарг батьків на дітей був створений совісний суд, який вів слідство та розглядав цивільні справи в порядку процедури примирення. Надавати суду докази провини своїх дітей батьки зобов'язані не були: дослідження цього питання вважалося недоречним. У дітей запитували, що вони можуть сказати в своє виправдання. Але якщо в їх відповідях містилося щось, що могло бути кваліфіковано як наклепи на батьків, або вираз неповаги, це тільки посилювало провину дітей.

Влада батьків розповсюджується на дітей обох статей і всякого віку з різницею в межах, відповідно до чинного закону - зафіксовано було у Зводі законів Російської імперії [10]. Батьківська влада дещо обмежувалася лише з надходженням синів на службу і виходом дочок заміж: дочка не могла одночасно підкорятися владі чоловіка і батьків. Батьки мали право вимагати видачі дітей від будь-якої особи незалежно від того, відповідало це інтересам дітей чи ні. Позбавлення батьківських прав, законодавство Російської імперії не знало, за винятком одного випадку, коли православні батьки виховували своїх дітей в іншій вірі [10].

Формальне існування настільки сильної батьківської влади вже в XIX столітті перестало відповідати суспільним уявленням про правовий статус окремої особистості. Характеризуючи існуюче положення, Г. Ф. Шершеневич писав: об'єктом права особистої влади є саме підвладна особа, а не будь-які дії з її боку. Однак в даний час, з визнанням особистості за кожною людиною, ці права потрапляють у безвідносні протиріччя з нормами, що охороняють свободу кожної особи, а звідси виявляється теоретична неспроможність цих прав і практична їх нездійсненність [11, с. 58].

У XVIII столітті незаконнонароджені наслідували власність матері. При цьому діти дворянок не отримували дворянства, але часто воно їм надавалося відповідно до імператорського указу. Батько зобов'язаний був забезпечувати утримання незаконнонародженої дитини і його матері. Окремий військовий артикул зобов'язував людину, яка не перебуває у шлюбі, чия незаміжня коханка народила дитину, доставляти їй і дитині гроші на прожиття. Одночасно передбачалося і кримінальне покарання, так як вимога про утримання розглядалася не цивільним судом, а кримінальним як цивільний позов в кримінальному процесі. При цьому утримання розглядалося не як аліменти, а як відшкодування шкоди.

Узаконення дітей в XVIII столітті здійснювалося тільки за височайшим повелінням, кожен раз в індивідуальному порядку. У XIX столітті правила про узаконення змінювалися часто. В епоху царювання Олександра I було дозволено узаконення дітей, що були народжені до того, як їхні батьки взяли шлюб. Це правило не поширювалося на дітей, народжених від перелюбу. Державна рада, зважаючи на велику кількість спірних справ стосовно легалізації, прийняла спеціальну постанову і роз'яснила, що дітей, народжених раніше шлюбу матері, яка згодом вступила до шлюбу, поза всяким сумнівом можна вводити в усі права родини та спадщини, що належать законним дітям [12, с. 11]. При Миколі I було видано повеління, яке забороняло таке узаконення, а при Олександрові II воно знову стало діяти. Закон 3 червня 1902 року вніс зміни до Зводу законів Російської імперії, вперше дозволивши розглядати позови позашлюбних дітей про утримання у порядку цивільного, а не кримінального судочинства. Згідно з цим законом кровну спорідненість між батьком і дитиною можна було підтвердити будь-якими доказами. Однак мова йшла не про встановлення батьківства як сімейно-правового зв'язку з дитиною, а лише про право дитини на утримання. Добровільне визнання батьківства не допускалось.

Правовий зв'язок матері і дитини встановлювався на підставі визнання кровного споріднення. При відсутності

такого визнання, кровну спорідненість дитини і жінки підтвердити можна було лише відповідним метричним записом чи її власноручним письмовим підтвердженням. У даному випадку встановлювався сімейно-правовий зв'язок між матір'ю і дитиною. Така обмежена кількість способів доказу обґрунтовувалася необхідністю захисту дівчат із благородних родин, які народили дитину поза шлюбом, від можливого шантажу.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що конфліктні ситуації між членами сім'ї вирішувались

загальними судами, а в 1775 році для розгляду скарг батьків на дітей був створений совісний суд, який вів слідство та розглядав цивільні справи в порядку процедури примирення. Надавати суду докази провини своїх дітей батьки зобов'язані не були: дослідження цього питання вважалося недоречним. У дітей запитували, що вони можуть сказати в своє виправдання. Але якщо в їх відповідях містилося щось, що могло бути кваліфіковано як наклепи на батьків, або вираз неповаги, це тільки посилювало провину дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Радин Н. М. История русского права. Периоды: древний, московский и императорский. Санкт-Петербург, 1910. 311 с.
2. Муллов П. А. Как заключаются (иногда) сводные браки. *Архив исторических и практических сведений. 1860-1861*. Кн. 1. С. 25-32.
3. Колекція метричних книг відділу реєстрації актів цивільного стану Балтського районного управління юстиції Одеської області. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 898. Оп. 1. Спр. 1.
4. Колекція метричних книг відділу реєстрації актів цивільного стану Фрунзівського районного управління юстиції Одеської області. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 918. Оп. 2. Спр. 4.
5. Верещагин Н. Н. О бабьих стонах. *Юридический вестник*. 1885. Т. XVIII. Кн. 4. Апрель. С. 677-679.
6. Хрущово-Микитівський волосний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (волвиконком). ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-503. Оп. 1. Спр. 2.
7. Пономарев А. П. Развитие семьи и семейно-брачных отношений на Украине. Київ : Наукова думка, 1989. 320 с.
8. Аверина К. Н. Особенности правового регулирования брачно- семейных отношений, осложненных иностранным элементом. *Международное право и международные организации*. 2012. № 4. С. 67–76.
9. Ананьева Ж. К. Судебные споры о воспитании детей: автореф. дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ленинград, 1954. 21 с.
10. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе: С 12.12.1825 по 28.02.1881: в 55-ти томах. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830-1885. URL: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885?per_page=100
11. Винокуров А. М. Сборник постановлений, разъяснений и директив Верховного Суда СССР, действующих на 1 апреля 1935. Москва : Сов. законодательство, 1935. 176 с.
12. Шипов Н. Н. История моей жизни и моих странствий. Воспоминания русских крестьян XVIII – первой половины XIX века. Москва, 2006. 216 с.